

2. Кант И. *Основы метафизики нравственности*. - М., 1999, 1472 с.
3. Кассирер Э. *Избранное. Опыт о человеке*. - М., 1998, 784 с.
4. Мамардашвили М.К., Пятигорский А.М. *Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символе и языке*. - М., 1995, 224 с.
5. Паскаль Б. *Трактаты. Poleмические сочинения. Письма*. - К., 1997, 576 с.
6. Паскаль Б. *Письма к провинциалу*. - К., 1997, 592 с.
7. Сенека Л.А. *Нравственные письма к Луцилию. Трагедии*. - М., 1986, 280 с.
8. Стрельцова Г.Я. *Б. Паскаль и европейская культура*. - М., 1994, 320 с.

Статтю прийнято до друку 18.06.2003

Сергій Таранов (Київ)

ПАСКАЛЬ ШЕСТОВА

Лев Шестов у своїх працях неодноразово звертався до філософії Паскаля. Аналізові паскалівських поглядів він присвятив навіть окрему працю - *Гетсиманська ніч*. Трагедійна думка французького мислителя була для Шестова одним із найважливіших дороговказів на шляху до досягнення суперечливого людського буття. Хоча ім'я Паскаля ніколи не зникало зі сторінок філософської літератури, Шестова не вдовольняли часто лише побіжні згадки. Він бачив у Паскалеві щось таке, що давало його «безгрунтовній» філософії імпульси розвитку, а відтак, своєрідний «грунт». Нагадаймо, Лев Шестов у загальному плині історії філософії серед іншого приділяє увагу таким двом аспектам. По-перше, він відшукує традицію «трагедійної» («біблійної») філософії, яка залишилася майже непоміченою в основному річищі історико-філософського процесу. По-друге, він віднаходить у мислителів, до яких звертається, затаєні поштовхи філософської творчості, «внутрішню» філософію, приховану за усталеним сприйняттям спадщини того чи іншого мислителя. Паскаль, на думку Шестова, є однією з чільних постатей традиції «філософії трагедії». Наша мета - зрозуміти причини такого ставлення; з'ясувати, які головні теми виділяв у творах Паскаля Шестов; що Паскаль «дає» філософії Шестова, що важливе вбачає Шестов у «душі», а не тільки в тексті Паскаля.

Як відомо, Паскаль віддав багато творчих сил науці (математиці та фізиці). Але з певного моменту свого життя він послідовно відмовляється від ідеалів та завдань науки і з великою заповзятливістю береться за філософські (і богословські) студії. У своїх наукових дослідженнях Паскаль і далі дотримувався раціоналістичної лінії, але у своїй філософії відвів розуму визначене (й досить не визначне) місце. Невідомо, чи тілесна хвороба, чи духовна криза була тому причиною, але Паскаль

помічає дуже важливий факт: «Я провів багато часу в заняттях абстрактними науками, і їх віддаленість від нашої життя мене від них отримала. Коли я став вивчати людину, то побачив, що ці абстрактні науки чужі людині і що, занурюючись в них, я опинився далі від пізнання свого долі, ніж інші, в них неосвічені» [3, с. 269]. Паскаль зауважує, що моральні питання є суттєвішими для людини, ніж наукові, які є корисними для суспільства, але душі дають надто мало. Наука не може досягти людської реальності з її кричущою суперечливістю, а також збагнути сенс окремої людської долі. Що чекає на нас після смерті? Небуття чи надія на нове життя? Про це головне питання наука мовчить або дає невтішну й тому неприйнятну для людини відповідь. Паскаль бачить цю суперечливість внутрішнього буття і буття взагалі, й тому поступово пориває з наукою. Він вважає, що людська реальність набагато ширша, ніж односторонність наукового підходу, який його навіть відлякує: «Говорять, він хороший математик, але мені математика ні до чого: він мене цікавить теоремою» [3, с. 256]. Відтак мислитель постановив собі мету написати працю проти тих, хто заглиблюється в науку. Паскаль стверджує, що «ми призначені не до загального, а до часткового» [4, с. 56], маючи на увазі намагання творити не великі справи, а допомагати одній, конкретній людині. У Шестова також присутні ці мотиви. Він поділяє думку Паскаля про важливість особистості та її долі, а не загальних наукових побудов. Шестов слідом за Паскалем виявляє антиномію сциентизму та гуманізму, яка є вираженням антиномічності людини.

Людина вища за людину, казав Паскаль. Цей вислів можна розуміти так, що пізнання людини неосяжне для людини. Людську особистість неможливо пізнати за допомогою наукових методів, бо вона є суперечливою в самій своїй суті: і легковірна, і недовірлива, і неспівзвучна, і відважна одночасно. Її природа - і нікчемна, і божественна. Паскаль говорить: «Если он [человек. — С.Т.] превозносит себя, я его унижаю. Если он унижает себя, я его превозношу и всегда ему противоречу. До тех пор, пока он не *достигнет*, что он есть *недостижимое* [курсив мій. - С.Т.] чудовище» [3, с. 108]. Людина здатна усвідомити тільки те, що вона не може раціонально досягти себе самою. Вона ніби розірвана між двома полюсами своєї природи - «тваринною» та «янгільською». Людина - хаос суперечностей. Тому саме за посередництвом парадоксів Паскаль виражає найглибші свої думки. Не усуваючи суперечливість, він сам постійно перебував у ній. Велич та слабкість людської природи поєдналися в житті Паскаля у вигляді величчю розуму та кволого здоров'я. Немовби добре і зле постійно присутні в людському існуванні - ця паскалівська думка була близькою для Шестова, який наполягав на неможливості одностороннього ціннісного виміру людських учинків, бо така оцінка стає законом, вищим за людське вільне існування.

Але не тільки, і не стільки суперечливість є основною дефініцією людини у своєрідній «антропології» Паскаля. На перший план у нього виступає людське страждання. Чим воно викликане? Передовсім тим, що людина усвідомлює обмеженість свого існування в часі - свою смертність, скінченність. Смерть є чи не найголовнішим питанням у роздумах Паскаля. Людина, за Паскалем, найбільше в житті бажає бути щасливою, але її смерть як кінцева перспектива унеможливорює щасливе буття: «Мы ищем счастья и находим только страдания и смерть» [3, с. 182]. Ця думка була не теоретичним викладом загальних думок, а вираженням його внутрішнього трагедійного світосприйняття: «[...] Гострота переживання смерти, яка очікує всіх, ніколи не полишала його [Б. Паскаля. - С.Т.]. Сама думка про смерть народжувала в ньому відчай та відчуття безвиході» [7, с. 253]. Смерть - останній кривавий акт життя людини, від якого не можна втекти, і, водночас, смерть - найнезаперечніша істина. Людську долю Паскаль порівнює з повільним наближенням закутих у кайдани в'язнів до неунікненої страти. Ця думка про обмеженість власного життя - найважливіша для кожної людини, але не всі хочуть здавати собі в цьому справу: «Несомненно, что душа либо смертна, либо бессмертна; это должно менять целиком всю мораль, и однако философы строят свою мораль независимо от этого. Они размышляют, как провести один час» [3, с. 258]. Людська душа - нужденна, і перша її потреба - бажання вічного життя. Не тільки скінченність людського буття жахає Паскаля, і, як він гадає, повинна жахати кожного, - безмежність усе-світу, в якому людина, наче піщинка між двома безоднями мікрокосму та макрокосму, теж лякає і спричинює страждання. Але думкою людина сильніша за все-світ, бо, охоплена простором, вона досягає його в думці. І все-таки знаходження власного «я» в цьому страшенно малому відрізку часу й майже неіснуючому закутку простору викликає жах і відчуття покинутості. Людина почувається самотньою в порожньому, мертвому світі. Певну роль у цьому відіграла і теорія Коперника, яка зробила світ бездушним, а Землю перенесла з центру на узбіччя все-світу. Саме в цьому сенсі, як нам здається, треба розуміти такі паскалівські слова: «По мне, хорошо бы не разрабатывать дальше идеи Коперника» [3, с. 125]. Людина ніби закинута на пустельний острів: «Вечное безмолвие этих бесконечных пространств меня пугает» [3, с. 137]. Але часто люди тікають від страхітливої реальності в розваги та інші примарні заняття. Вони немовби скочуються до прірви, закриваючись якимось екраном, аби не бачити глибини та жахливості провалля. Для Паскаля важливим є досягнення людиною її мізерності та убогості. Надію на вихід зі стану безпросвітнього жаху може дати лише Бог. Саме нещастя дає якийсь сподівання: «Величие человека в том, что он осознает себя несчастным; дерево себя несчастным не сознает. Сознать себя несчастным - это не-

счастье; но сознавать, что ты несчастен - это величие» [3, с. 105]. Нещастя свідчить про колишню велич людини (до гріхопадіння). Мізерність та убогість - свідоцтво величі, бо усвідомлені такими: «Он [человек. - С.Т.] ничтожен, потому что такова его участь; но он велик, потому что это создает» [3, с. 107].

Зрозуміти трагічність людського буття, отямитися від другорядного може допомогти хвороба, котра являє подобу смерті. Так було в житті самого Паскаля. Жильберта Пер'є, його старша сестра, згадує: «[...] Он [Б. Паскаль. - С.Т.] говаривал нам, что с восемнадцати лет у него не было ни дня без страданий» [4, с. 42]. Але для Паскаля фізичні страждання не страшні, він навіть штучно підсилював їх, адже «[...] болезнь - это естественное состояние христианина, такое, в котором он должен пребывать всегда, то есть в страданиях, в муках, лишенным всяких благ и чувственных наслаждений, свободным от всех страстей, без честолюбия, без алчности и в постоянном ожидании смерти» [4, с. 65]. Майже ціле життя Паскаль страждає від фізичного болю, від болю за свою моральну недосконалість, від болю, породженого усвідомленням скінченності існування.

Побуває твердження [9, с. 424], що Паскаль не був трагічним мислителем, бо його *Думки* замислювалися як діалог просвітленого й радісного християнина з трагічно мислячим атеїстом: «[...] Паскаль не збирався навечно залишити читачів своєї Апології наодинці з трагізмом. Він хотів лише підштовхнути їх до думки про те, що трагізм цей неминуче охоплює того, хто залишається сам на сам з безмовним усесвітом, не звертає серце до божественного заступника, проводить життя в порожніх турботах, покладається на марний розум та нехтує релігією» [9, с. 425-426]. Отже, християнство повністю рятує від трагедійного світовідчуття, воно немовби відвертає безнадію. Справді, Паскаль іноді дає привід для таких міркувань [див., наприклад, 3, с. 145]. Але Апології немає, є *Думки*, і вони переповнені трагічним відчуттям настільки, що годі сумніватися, що Паскаль сам так відчував і думав (принаймні, певний час). Здається, його недаремно назвали «Генієм страждання» [6, с. 197]. Описуючи долю людини як мінливість, нудьгу, тривогу, Паскаль вважав, що її життя залежить від того, чи смертна, чи безсмертна її душа. Він хоче знайти бодай надію на вихід із такого нестерпного становища: «За вечность я готов платить любую цену» [3, с. 196].

Л. Шестов у своїх пошуках приділяє величезну увагу темі людського страждання. Ця позиція обумовлювала його філософську творчість, і в Паскалеві він знаходив одностайність. «Провалля», «безодня» для Шестова - символ страждань Паскаля, які відкрили йому справжню реальність і справжнє значення людського існування. Шестов вважає, що філософія Паскаля (як і Ніцше) виникла завдяки хворобі: «Не було б провалля - не

було б паскалівської філософії. Все, що Паскаль розповідає у своїх *Pensees*, зводиться до опису провалля» [11, с. 311]. Незаперечно зараховуючи Паскаля до «філософів трагедії», Шестов вважає, що філософія трагедії відкривається тим, хто отримав поштовх - побачив «провалля». Провалля - жах власного існування, коли немає на що «спертися». Провалля - страшний образ буття з постійною агонією пошуку непорушних ідеалів та істин: «Так само як не можна сумніватися в тому, що Паскаль за все своє життя не провів жодного дня без нестерпного болю і майже не знав сну (як Ніцше), не можна сумніватися також у тому, що замість твердого Грунту під ногами, який відчувають усі люди, він відчував, що стоїть над проваллям, що спертися немає на що. [...] Звідти його “жахи”, такі незвичайні, неочікувані, ні на що не оперті [...]» [11, с. 293-294]. Шестов називає Паскаля безгрунтовим філософом за те, що в справі спасіння людини французький мислитель відмовляється від «Грунту» розуму і відкидає істини наукові та очевидні; тому його безодня не «зліва», як описано у деяких біографів, а «під ногами» - без жодного опертя. І сама творчість Паскаля, за Шестовим, його *Думки*, - цінні тільки тому, що пробуджують людину, показують страшний бік її існування, занурюють у безодню відчаю - в найправдивіший та найреальніший її стан. Це провалля відкриває нову реальність, яка становить загрозу спокоеві людини, вибиває «Грунт» з-під ніг: «Але хіба дійсність перестане бути дійсною, якщо вона незвичайна? І хіба ми маємо право відкидати ті умови буття, що їх ми нечасто зустрічаємо? Люди практики, природньо, не цікавляться винятками - для них важливе лише правило, правильне, те, що постійно повторюється. Але філософія - в неї ж інші завдання» [11, с. 294]. Це реальність життя окремої людини, її особиста доля, яку можна тільки відчути самому, а не передати загальнозначущими істинами розуму. Паскаль намагається розв'язати розсудкові розважання і втішання. Він змішує карти розсудку, щоби показати справжню людську правду самій людині. Але з цієї безодні, і тільки з неї, народжується у Паскаля надія на спасіння: «І справді, щось скінчилось, але щось і почалося. Прийшли нові, неусвідомлені сили, прийшли нові одкровення. Немає Грунту під ногами, не можна, як раніше, ходити по землі - отже: треба не ходити, треба - літати» [11, с. 312]. Не «ходити» - тобто розв'язувати питання людського буття за допомогою розуму, а «літати» - тобто спробувати силою віри пробитися до спасіння. І Паскаль починає «шукати зі стогоном». Шукати віри в Бога - єдиного Гаранта особистого безсмертя людини.

Саме смертельна туга стає тугою за трансцендентним. У тій жахливій екзистенційній ситуації, що відкривається очам Паскаля, Бог потрібний для особистого спасіння людини (від смерті). Він потрібний для душі, а не для фізичних, наукових досліджень. Паскаль плекає

надію, що Бог уможливить щастя; розділи майбутньої Апології розташовано згідно з цим уявленням: «1. Раздел. Несчастье человека без Бога. 2. Раздел. Радость человека с Богом» [3, с. 81]. Але розсудково виправдати це бажання, за Паскалем, неможливо. І тоді він відвертається від розуму - у знаменитому *Меморіалі* подибуємо: «Бог Авраама, Бог Исаака, Бог Иакова, а не Бог философов и ученых» [3, с. 327]. Лише всемогутній Бог може дати надію на спасіння, а не бог філософії, науки і теології, чий вчинки визначено людськими розсудковими дефініціями й законами. Тому не випадковою видається прихильність Паскаля до янсенізму, бо саме янсенізм (услід за протестантизмом, і, глибше, - за Августином) підкреслює слабкість людини, для якої лише благодать є шляхом до спасіння. Саме всемогутній Бог дає надію на спасіння, а не той, який «підкоряється» реєстру виконаних людиною «добрих» справ. Паскаль підкреслює непізнану велич Бога: «Хотел бы я знать, почему эта тварь [человек. - С.Т.], сознающая себя столь жалкой, присваивает себе право измерять милосердие Божие и класть ему пределы сообразно своему воображению. Человек так же плохо знает Бога, как и самого себя» [3, с. 122]. Але після уславлення непізнаного, майже абсурдного Бога Старого Заповіту в першому реченні *Меморіалу*, Паскаль каже: «Бог Иисуса Христа». Ісус є для Паскаля сполучною ланкою між людиною та Богом: «Мы познаем Бога только через И.Х. Без этого посредника мы лишаемся всякого общения с Богом» [3, с. 129]. Паскалю близький Бог християнства, Бог любові та втішання, особистий Бог. Паскаль хоче не пізнавати, а вірити: «[...] Від пізнання Бога далеко до любові до Нього». Біблія, релігія, а не філософія, здатні врятувати людину, її душу: саме релігія, яка є водночас і мудрою, і безумною перед розумом [3, с. 208]. Паскаль стає філософом поза філософією. «Смеяться над философией - это и есть философствовать по-настоящему» [3, с. 237]. Бо філософія розсудку «не варта й години праці». Мудрість наказує людині повернутися у дитинство - відвернутися від розуму. Паскаль, на противагу Декартові з його дуалізмом, пропонує троїсту структуру буття: «Есть три порядка вещей. Плоть, ум, воля» [3, с. 339]. Або, іншими словами: тіла-розуми - премудрість (любов). Сам лише розум є вищим за всі тіла світу, премудрість вища за всі тіла і розуми світу. Тобто порядки ці незіставні за своєю цінністю. Ісус Христос цілковито належить третьому порядку (любові), тому він так мало помітний у двох перших (його не зауважує історія і він не «філософ»). Третій порядок є божественним, найвищим порядком, і відкривається він не розумові, якому належить другий порядок пізнання, а серцю: «Бога познают сердцем, а не рассудком. Вот что такое вера. Бог является сердцу, а не рассудку» [3, с. 190].

Бог для Льва Шестова є Богом всеможним, таким, що не підкоряється законам людського розуму, чий незмінні істини не дають надії на спа-

сіння. Лише Бог, для якого «все можливе», може дати вихід існуванню людини. Саме в цьому ракурсі розглядає думки Паскаля про Бога Лев Шестов. Останній вважає, що Паскаль оспівує «жорстокого» та «нешадного» (з погляду розуму) Бога. Те, що Бог для Паскаля є Богом любові та милосердя, Шестов залишає поза увагою. «Безглуздя» і «неможливість» для розуму - головні атрибути Бога для Шестова. З цих позицій оцінено паскалівську апеляцію не до Риму (як людської інстанції), а до самого Бога, до «неба». Не до Церкви, не до розуму людей кличе Паскаль, а до Всевишнього. Шестов підтримує цю думку: «[...] Останній суд над нами не на землі, а на небі [...]» [11, с. 282]. Люди самі не розв'яжуть проблеми власного спасіння, їм потрібна така сила, яка розіб'є їхні усталені уявлення про життя та смерть і дасть людині «неможливе» безсмертя. І вже не людство повинне оцінювати та захищати Бога перед розумом, а сам Бог судитиме цей розум, людську гординю. Богом натхненний Паскаль вступає в боротьбу з розумом, щоби відкритися божественному.

Заняття наукою не пройшли безслідно для Паскаля. Раціоналізм відчутно позначився на його роздумах. «Людина без думки - не людина», - говорить він. Паскаль вважає, що мислення - одна з її основних характеристик. Але він дає дефініцію людини як «мислячої тростинки», а не «мислячої речі», як це робить раціоналіст Декарт. І зовсім несподівано, парадоксально Паскаль заявить: «Все достоинство человека заключено в его мысли, но что такое мысль? Не глупость ли?» [3, с. 283]. Паскалеві часто приписують слова, в яких він закликає людину мислити «строго», правильно. Але не «строного», «правильного» мислення хоче Паскаль, а мислення «доброго» для людини, для її окремої скінченної долі. Це мислення стоїть ближче до віри, ніж до розсудкових схем: «Он потому и покоряется вере, что знает, где кончаются доказательства» [5, с. 74]. Після наукових занять, він знає межі розуму. І його неприйняття в науці алгебраїчних побудов на користь конкретної наочної геометрії виливається у філософське бажання знати істину в лице, тобто займатися не відстороненими теоретичними схемами, а справжнім людським життям. Паскаль зрозумів, що дійсність набагато глибша, ніж будь-яка розсудкова конструкція: «Наш разум занимает в порядке вещей умопостигаемых такое же место, какое наше тело занимает в природном пространстве» [3, с. 134]. Ціль та початок людського існування приховані від людини, але «все, что непостижимо, тем не менее существует» [3, с. 142]. У це непізнаване розум пробитися не може: «Смирись, бессильный разум!» [3, с. 110]. Розум не всесильний, вітерець або муха можуть завести його на манівці. Він не помічає випадкового, часто дуже важливого. Але вихід є: «Мы познаем истину не только разумом, но и сердцем» [3, с. 104]. Саме серцем ми пізнаємо основні поняття, а потім розум їх обгрунтовує за допомогою умовиводів. «Серце» - внутрішнє

відчуття і почуття людини. Причому і серце, і розум є проявами (основами) цілісного людського мислення, бо «серце» - не абсурдне з погляду розуму, в нього є свій порядок. «У сердца свой *рассудок* [курсив мій. - С.Т.], который рассудку недоступен» [3, с. 189]. Серце виступає не запереченням розуму, а запереченням його всемогутності. Але воно набагато важливіше для людини, ніж розум. Воно не тільки відкриває інтуїтивні перші аксіоми, воно засновує третій моральнісний порядок буття, а головне - воно може відчутти Бога. Воно вище за розум, воно є вищим почуттям.

Треба стати над розумом, аби побачити горизонти іншої реальності: «Бесконечное расстояние между телом и разумом есть лишь подобие бесконечно более бесконечного расстояния между разумом и любовью, ибо она сверхъестественна» [3, с. 162]. І Паскаль пише *Думки*, а не *Ideї* або *Закони*, він застосовує парадокс як вираження межі розуму.

Шестов, аналізуючи філософію Паскаля, вважає, що в її основі лежить відмова від розуму заради спасіння людської душі, і паскалівське «поглупіти від віри» - набагато ближче до відкриття внутрішнього ества людини. В *Листах до провінціала* Паскаль, за Шестовим, ще намагався у своїй суперечці з езуїтами апелювати не до віри, а до розуму. Але усвідомлення трагічної людської долі привело до інших орієнтирів: «В глибині душі він [Б. Паскаль. - С.Т.] зневажає і ненавидить цього самодержця [розум. - С.Т.] і тільки й думає про те, щоби скинути з себе ярмо ненависного тирана, якому так охоче підкорялися його сучасники і навіть сам великий Декарт» [11, с. 286]. Благодать вища за розум, за вчинки, вона непізнана, і людина отримує її не по через закон, а неочікувано й непередбачувано. Весь світ такий самий загадковий і незбагнений, усвідомлення цього виводить людину на правильний шлях. Не треба спрощувати життя, робити його зрозумілим, треба залишити непізнане непізнаним. Лише тоді можна буде побачити іншу реальність. Реальність трагедійну і водночас обнадійливу. За Шестовим, головним у Паскаля є спроба відкрити шлях до спасіння з нестерпно страшного світу людського особистого страждання. І цей шлях - звільнення від розуму. Саме це відрізняє паскалівську філософію від інших [11, с. 314]. «Паскаль тільки й думав про те, щоби принизити наш гордий та самовпевнений розум, відняти у нього владу судити Бога та людей» [11, с. 286]. Не розум повинен судити Бога, а Бог - розум, адже Бог є вищим за всі мертві «істини». На наше щастя, вважає Шестов, *Думки* не стали *Апологією християнства*, яка виправдовувала б Бога перед розсудковими положеннями і могла б мати форму загальнозначущих умовиводів. Шестов також позитивно оцінює роль «серця» у філософії Паскаля: «[...] Серце ненавидить загальне і не хоче, хай би скільки погрожував та спокушав його розум, тяжіти до “загального”, як не хоче

воно в розумі визнати вищого законодавця» [11, с. 321]. Серце - не тільки негатив заперечення розуму, воно має позитивне забарвлення, воно відкриває людській душі надію. «Віра як другий вимір мислення» у Шестова багато в чому схожа на паскалівське розуміння «серця» і «віри». Саме ця віра, «підносячись» над розумом, має вивільнити людину з повсякденного нелюдського буття. Без основи застиглих розсудкових схем людині буде набагато краще - ось що вирізняє, за Шестовим, філософію Паскаля. Спасіння людини - у відмові розуму від претензій на всеохопну універсальність. Бо розум може дати «вічні та нематеріальні», красиві та величні істини, але не може дати кожній людській особистості головного - врятувати душу.

Свою працю про Паскаля Шестов назвав *Гетсиманська ніч*. У ту ніч, як відомо, Христос не спить, коли сплять його учні, й у великій скорботі молиться про те, щоби чаша смерті оминула його. Ісус страждає на самоті, покинутий друзями, він сумнівається й одночасно вірить. У Паскалевих *Думках* є уривок *Тайнство Ісуса*, в якому проникливо описано сумніви і безмежну невсипущу віру Христа. Коли всі сплять, Христос молиться, і Паскаль закликає до кінця світу «не спати» і відчувати Христові страждання. Ці слова привернули особливу увагу Шестова, вони є для нього потаємним ключем до всіх роздумів Паскаля.

Життя і твори Паскаля були нерозривно пов'язані між собою. Конкретні обставини спонукали його до неповторного способу мислення. Хворобливе дитинство, життя без матері, можливо, нещасливе кохання [7, с. 50-51], власні сумніви, вагання - все це тією чи іншою мірою Паскаль виразив у своїх *Думках*. *Думки* є немовби внутрішньою автобіографією Паскаля. Головним в його житті було непогамоване почуття жаху перед людським життям і безмежне бажання спастися. Відкидання розуму є лише інструментом цього вивільнення, головне - це віра. Але подолати розум до кінця Паскалеві не вдавалося, і він відчував постійну суперечність між дарами віри і неможливістю їх раціонального обґрунтування. Він вірить й одночасно страждає. Віра Паскаля, за висловом М. Унамуно [8, с. 356], - агонія християнства в його душі. Ця жажлива агонія ніколи не зможе заспокоїти. Він постійно перебуває між догматичною вірою та невір'ям, що його породжує розум. У житті Паскаля і в його творах - трагічне бажання вірити й безперервне переконання у цьому себе й інших. Але, можливо, віра й повинна бути такою, запитує Л. Шестов. Вона не заспокоює, а навпаки, жахає невпевненістю. Шестов вважає, що головна заслуга Паскаля - намагання зруйнувати спокій невіруючих, або віруючих «за звичкою», «розбудити» їх від духовного сну. Цей сон Шестов ототожнює з владою розуму над людиною: «[...] Нами заволоділо те страшне *enchantement et assoupissement surnaturel* [надприродні мара й отупіння. - *С.Т.*], про яке каже Паскаль, і чим

більше ми сумлінно підкоряємо своє життя своїй думці, тим глибшим і непробуднішим стає наш сон» [10, с. 507]. Прорватися до спасіння - це означає «розбити» «вічні» істини розуму. Ці істини твердять людині, що її прагнення до спасіння є «неможливим». І тільки відмова від них допоможе неможливому здійснитися. Паскаль, за Шестовим, не хоче ніякої раціональної ясності й прозорості у викладі думок, бо це для людини - сон смерті. Треба опуститися на саме дно жаху, бо лише звідти може народитися надія, а не шукати опори в переконливих та струнких судженнях. Уся філософія Паскаля - не зібрання істин, а намагання змусити читача відчувати те ж саме, що відчував він і що, на його думку, повинна відчувати кожна людина. Паскаль у своїх *Думках* описує свої почуття. Він хвилює, ворохобить, а не заспокоює та пояснює. Він говорить про страшне буття людини й нестримне бажання спастися, яке і відкриває Бога. «Усім можна пожертвувати, щоби знайти Бога», - каже Шестов.

Паскаль хотів, аби читач бачив не автора, а людину. Людина - головне в його філософії. «Тростинка» варта більше, ніж увесь світ. Людина - це суперечність, і філософія Паскаля поставила більше запитань, ніж дала відповідей. Одне з них - яке місце посідає філософія Паскаля в історико-філософському процесі? Побуває думка, що Паскаль був одним із виразників тогочасної доби [див. 1, 5]. З погляду Шестова, така інтерпретація цілком неприйнятна: Паскаль повністю пориває з «духом часу», думки філософа прикуті до Середньовіччя з його богословськими проблемами. Він «випадає» з того часу, що його виражає Декарт. Мислителі, які жили в один час і в одному місці, висловлювали зовсім різні думки - це твердження допомагає Шестову в боротьбі з уявленням про історію філософії як прогресивний ряд, кожний ступінь котрого є виявом або саморозвитку Духу, або наслідком розвитку суспільства. Шестов вважає, що Паскаль перебуває у зовсім іншій ситуації, ніж навколишнє суспільне буття, він виборсується зі злагоджених рядів розвитку, і слідом за Кондорсе Шестов міг би повторити: «Современник Декарта, Паскаль не внес ніякого вкладу в прогрес філософії» [2, с. 371]. (Те, що для Кондорсе є прикрістю, для Шестова видається заслугою, бо головне для нього аж ніяк не прогрес філософії.) Паскаль боровся, за Шестовим, з «історією», він відступник від прогресу, від розвитку історії (філософії). Ця думка Шестова викликала осуд та несприйняття. В чому ж полягає це «сумне нерозуміння і навіть глибоке викривлення [...] поглядів» [7, с. 293] Паскаля Шестовим? «Л. Шестов [...] протиставляє Паскаля як назагал “ретроградного мислителя” [...] Декартові як “батькові нової філософії” [...] Шестов просто фактично не правий, бо багато хто пішов слідом за Паскалем, а в сучасній Франції створено “Товариство друзів Паскаля”» [7, с. 81]. «Шестов не бачить жодних картезіанських мотивів у філософії Паскаля і взагалі заходить настільки далеко, що про-

тиставляє Паскаля як назагал ретроградного мислителя Декартові як прогресивному філософові [...] Це необачне судження цілковито викривляє роль Паскаля в історії європейської філософії та культури. Цікаво, проте, що повалений Паскаль багато чому навчив свого запеклого опонента. Пройде кілька років, і в книзі *На терезах Іова* Шестов перетвориться з прибічника розуму, яким він виступав у полеміці з Паскалем, на такою ж мірою войовничого критика європейського раціоналізму» [7, с. 294]. (Так само, як і професор ¥. Стрельцова, помилявся і М. Унамуно, вважаючи Шестова раціоналістом за його означення загальнозначущої істини, яке сам Шестов не приймав, і за вилучення Паскаля з прогресивного ряду [8, с. 327, 362]). Що стосується останнього твердження, то слід вказати, що Л. Шестов ніколи не був поборником розуму. В полеміку з Паскалем він не вступав, не «повалював» його і не був його «опонентом». Критик цитує Шестова за книжкою *Гетсиманська ніч*, яка пізніше (в 1927 році) увійде до збірника праць *На терезах Іова*. Отже, Шестов не міг за «декілька років» перетілитися з прибічника раціоналізму в ірраціоналіста, бо цих років не було - мовиться про один і той самий текст. А текст цей каже нам, що Шестов не сперечався з Паскалем, не скидав його з п'єдесталів, а навпаки, уважно до нього прислухався, погоджуючись (як ми показали) майже зі всіма його темами. Те, що Шестов вважає Паскаля відступником від історії, не принижує останнього, а навпаки, є підставою для поваги. Саме те, що Паскаль не вписується в ряди прогресу філософії, є позитивним у філософії Паскаля. Паскаль не відгукнувся на запити «духу часу» й не став розробляти раціональні методи пізнання і таке інше, а в самоті своєї екзистенції відшукував відповіді на питання власної душі. Протиставлення з Декартом не на користь Декартові, й у найменуванні його «батьком нової філософії» Шестов бачить негативну ознаку. Помічає Шестов у Паскаля і декартівські мотиви, але також вважає це негативним [11, с. 280, 281].

Шестов, як і Паскаль, змагається з «історією», котра є проявом закономірностей. Він не хоче розглядати філософські системи як такі, що розвиваються за певним сценарієм. Він хоче зламати цей «порядок»: «[...] Треба, облишивши Гегеля, відшукати нові методи підходу до минулого» [11, с. 280]. Якщо історія має розвиток, то ми є суддями над людьми, що жили в минулому. Але Шестова не влаштовує такий підхід. Чому Паскаль повинен бути ланкою у прогресі історії філософії? Невже його думки менш цінні за сучасні? Розірвати порядок розвитку - завдання Шестова. І тоді може статися так, що Паскаль стане суддею над сучасністю. Якщо Паскаль не хотів ясности, то в цьому його заслуга, вважає Шестов, бо «висвітлення» є тим, із чим треба боротися, світ розуму «вбиває» життя. В тій ситуації, коли Паскаля друкують, читають, хвалять, але не чують - Шестов хоче відкрити його справжню суть, воскрес-

сити його «душу», ввести в теперішній філософський дискурс. Тоді Паскаль буде надзвичайно близьким до начебто несхожого на нього Ніцше, бо тріумфальні величання першого, як і жахливі богохульства другого, є ближчими до суті Бога, ніж раціональна теологія. Паскаль опиняється у когорті «філософів трагедії», які на перший погляд залишились переможеними «буденною філософією», але їхні запити найближчі для людини, для її почуттів і сподівань. Тому Шестов зараховує Паскаля до числа своїх постійних співрозмовників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гинзбург Ю.А. *Мысли о главном // Паскаль Б. Мысли.* - Москва, 1999.
2. Кондорсе Ж.А. *Похвальное слово Паскалю // Паскаль Б. Трактаты. Полемические сочинения. Письма.* - Киев, 1997.
3. Паскаль Б. *Мысли.* - Москва, 1999.
4. Перье Ж. *Жизнь господина Паскаля // Паскаль Б. Мысли.* - Москва, 1999.
5. Перье М. *Заметки о жизни господина Паскаля // Паскаль Б. Мысли.* - Москва, 1999.
6. Стрельцова Г.Я. *Блез Паскаль.* - Москва, 1979.
7. Стрельцова Г.Я. *Паскаль и европейская культура.* - Москва, 1994.
8. Унамуно Мигель де. *О трагическом чувстве жизни.* - Киев, 1996.
9. Хома О.И. *Мифы о Паскале: к проблеме многообразия направлений в философии 17 столетия // Паскаль Б. Трактаты. Полемические сочинения. Письма.* - Киев, 1997.
10. Шестов Л. *Афины и Иерусалим // Сочинения в 2-х томах.* - Т. 1.-Москва, 1993.
11. Шестов Л. *На весах Иова. (Странствования по душам) // Сочинения в 2-х томах.* -Т. 2. - Москва, 1993.

Статтю прийнято до друку 11.02.2003